

УДК 81'373,

Я. С. Снісаренко,
аспірант

(Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка)
yanasnis@yandex.ru

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ НА ПРИКЛАДІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

У статті проведено зіставний аналіз багатозначних слів на прикладі суспільно-політичної лексики української та англійської мов, проаналізовано склад та ієрархію лексико-семантичних варіантів у складі суспільно-політичної лексики української та англійської мов, розглянуто ступінь розвинутості полісемії порівнюваних слів суспільно-політичного змісту у досліджуваних мовах.

Вивчення словникового складу мови в різних аспектах – одне з основних, найважливіших завдань лінгвістики взагалі та, зокрема, українського мовознавства. Особливу актуальність на сучасному етапі розвитку мовознавства, коли нарешті є накопиченим багатий фактичний матеріал, являє собою виявлення системних відносин у лексиці. Системність на лексичному рівні виявляється при вивченні різного роду тематичних та лексико-семантичних груп.

Хоча лексична система мови більш активно порівняно з іншими рівнями реагує на зміни, які відбуваються поза межами мовної реальності, всередині цієї системи є відносно стабільні підсистеми, які практично залишаються незмінними протягом століть, а також підсистеми, котрі піддаються кардинальним змінам у певні періоди суспільно-політичного життя (революції, соціальні потрясіння і т. д.) [1]. До останніх належить суспільно-політична лексика.

Вивчення суспільно-політичної лексики являє собою великий інтерес для лінгвістики. До того ж даний шар лексики віддзеркалює одну із важливих для сучасного суспільства сфер життя – політичну. Крім цього порівняльний аналіз суспільно-політичної лексики української та англійської мов дає нам змогу порівняти етнічні світогляди досліджуваних країн на тлі процесів глобалізації, демократизації та євроінтеграції.

Мега статті полягає у проведенні порівняльного аналізу багатозначних слів у складі суспільно-політичної лексики української та англійської мов, а також у визначенні складу та ієрархії лексико-семантичних варіантів у складі суспільно-політичної лексики зіставлюваних мов.

Суспільно-політична лексика української мови вивчена доволі ґрунтовно. В той час як на сьогоднішній день відсутні дослідження суспільно-політичної лексики української та англійської мов у порівняльному аспекті.

Вивчення суспільно-політичної лексики в її сучасному вигляді – складна та відповідальна задача. Її постановка стала можливою завдяки ретельній розробці теорії лексичної семантики у вітчизняній лексикології. Основними проблемами вивчення суспільно-політичної лексики як лексичної підсистеми мови є, передусім, питання лексичної семантики, особливо, синонімія та полісемія слів, лексична сполучуваність слів.

Проблемами дослідження поняття "суспільно-політична лексика" займалися такі відомі мовознавці як В. І. Акімова, А. С. Бєлая, А. А. Бурячок, Н. К. Гарбовський, Л. О. Жданова, С. Г. Капралова, Т. Б. Крючкова, О. О. Мороз, І. Ф. Протченко, А. П. Чудинов, Н. Г. Юзефович. Суспільно-політична лексика становить особливий інтерес і для зарубіжних лінгвістів, зокрема Д. Камерона, Г. Ласвелла, Г. Клауса, Д. Круза, П. Чілтона.

При вивченні суспільно-політичної лексики увага лінгвістів концентрується на проблемах її становлення та збагачення в певний історичний період, а лінгвістична інтерпретація мовних змін є недостатньою. Семантичні процеси, що виникають у цій групі лексики, менш досліджені, хоча вивчення закономірностей семантичних модифікацій лексичних одиниць у процесі їхнього функціонування належить до кола актуальних проблем лінгвістики, оскільки дозволяє простежити тенденції та способи розвитку семантики слова.

На сьогоднішній день у мовознавстві існує чимало визначень суспільно-політичної лексики. Суспільно-політична лексика (*депутат, президент, виборець, мер, deputy, government, monarchy, ruler* і т. д.) – це частина лексичної системи мови, в котрій особливо наглядно виражені соціальна структура суспільства, світоглядні погляди носіїв мови, способи організації суспільного життя країни, в якій функціонує мова, а також інших країн. Функціонування та розвиток цієї підсистеми іноді прямо, а частіше опосередковано виражають широкий спектр суспільних процесів. У деякі періоди життя суспільства тут в історично короткі проміжки часу відбуваються такі зміни, які в інших лексико-семантичних підсистемах розтягуються на століття. Але навіть у відносно стабільні періоди життя соціуму суспільно-політична лексика постійно розвивається та поновлюється.

Ми, вслід за Т. Б. Крючковою, визначаємо суспільно-політичну лексику як особливу лексико-семантичну підсистему мови, до якої входить найбільш вживана частина суспільно-політичної

термінології, назви державних, партійних та інших громадських організацій та закладів, соціальних інститутів, найменування соціальних реалій та явищ життя різних країн тощо [1: 16].

Лексичне значення слова являє собою складний за своєю природою феномен, що акумулює в собі різноманіття самої мови, яке знаходить своє безпосереднє відображення в структурі лексичного значення. Основною одиницею контрастивної лексикології є семема, тобто окреме значення слова, що виступає лексичним відповідником в інших мовах. На відміну від семи, семема є одиницею вищого розряду, але, в свою чергу, вона входить до структури лексеми або багатозначного слова. З цієї причини зіставний аналіз не окремих значень, а багатозначних слів зазначених мов загалом є наступним ступенем у реалізації принципу системності в порівняльній лексикології, оскільки структура лексеми концентрує в собі найбільш суттєві системотворчі властивості лексичного устрою мови [2: 250].

Лексичне значення має свій обсяг, який наповнюють семи, що відображають певні явища чи предмети, узагальнені в значенні. До змісту лексичного значення належать значущі семантичні ознаки явищ і предметів. Залежно від конкретного використання слова в мовленні реалізується не весь обсяг змісту значення, він залишається у свідомості, а для вказівки на предмет використовується або сутність, або одна зі сторін змісту значення.

Порівнюючи суспільно-політичну лексику української та англійської мов, досить легко помітити, що крім обсягу значення – кількість семем у подібних словах збігається не завжди. Полісемія або багатозначність слів виникає внаслідок того, що мова являє собою систему, обмежену порівняно з нескінченним різноманіттям реальної дійсності.

Як підсумок, ми можемо зазначити, що полісемія – це наявність різних лексичних значень у одного й того ж слова відповідно до різних контекстів. Окрім цього, полісемія як лексична категорія – це семантичне відношення внутрішньо пов'язаних (мотивованих) значень, що виражаються формою одного слова (однієї лексеми) і розмежовуються в тексті завдяки різним взаємовиключним позиціям цього слова.

Полісемія є одним із головних способів групування лексико-семантичних варіантів в структурі слова. Таке об'єднання різноманітних лексико-семантичних варіантів відбувається на основі їх формальної (звукової, графічної) тотожності і наявності у їх значень (семем) семантичних зв'язків або мотивованості.

Необхідно зазначити, що однією із важливих умов об'єктивного порівняння семантичних структур багатозначних слів, що належать до різних мов, є рівноцінний розподіл виділення окремих значень окремо взятого слова в обох зіставляваних мовах. Проте на сьогоднішньому етапі розвитку порівняльної лексикології ця умова дещо нівелюється. Причиною є те, що досить часто одне і те саме слово має різну кількість лексичних значень, зафіксованих у різних словниках однієї мови. Цей факт доводиться враховувати при проведенні порівняльного аналізу лексичних одиниць двох мов, але і не враховувати кількість значень лексем, що зіставляються, теж не можна. Тому що саме в цьому випадку яскраво проявляються у мові особливості розвитку полісемії – однієї із найважливіших закономірностей розвитку лексичної семантики і лексичного складу мов.

Важливою відмінною ознакою при міжмовному зіставленні багатозначних слів є їх віднесеність до омосемантів (вузькі або навіть термінологічні позначення, між якими встановлюється практично пряма відповідність) та полісемантів. Наприклад, в українській мові слово *саміт* "зустріч, переговори, конференція, нарада, збори і т. ін. глав держав та урядів" [3: 676] має лише одне лексичне значення, тобто є омосемантом, тоді як в англійській мові лексема *summit* має три значення і, відповідно, є полісемантом: 1. *A meeting between heads of government or other high-ranking officials to discuss a matter of great importance (зустріч між головами урядів чи інших високопосадовців з метою обговорення нагальних питань)*; 2. *The highest point or top of something, especially a mountain (найвища точка чогось, наприклад гори)*; 3. *The point or time at which something is at its most successful or intense* [4: 1537] (*момент, коли щось знаходиться на найвищому рівні розвитку*).

Ще одним критерієм при проведенні зіставного аналізу багатозначних слів є склад та ієрархія лексико-семантичних варіантів. Знову ж таки цей критерій не можна абсолютизувати, оскільки значення лексеми, незалежно від їх кількості та принципів виділення, перебувають між собою у відношенні дифузності. Це є вирішальним фактором, який визначає цілісну структуру семантики багатозначного слова. Але не можна не приймати до уваги інформації про те, що зіставлявані лексеми можуть відрізнятися не тільки кількістю лексико-семантичних варіантів, але і їх послідовністю. Ця відмінність є досить важливою для усвідомлення процесів розуміння і породження мовлення іншою мовою, оскільки ідентифікація починається, передусім, зі сприйняття звукового комплексу того слова, з яким асоціюється основне значення [2: 256]. Питання про те, яке значення є основним, не має простої відповіді. Найпростіше на нього відповісти можна так – це така частина лексеми, яка в певний період є найбільш важливою в суспільному відношенні і яка реалізується, насамперед, у свідомості більшості членів даної мовної спільноти при ізольованому пред'явленні слова. Тобто у роботі з тлумачними словниками основне значення слова ми визначаємо за його розташуванням у словниковій статті – здебільшого воно знаходиться на першому місці і виступає переважно головним орієнтиром при міжмовному зіставленні.

Наведемо приклад лексем суспільно-політичного змісту у порівнюваних мовах, які позначають однакові поняття, тобто в яких більш за все варто очікувати співпадання в структурній стратифікації лексико-семантичних варіантів, але в яких насправді це не відбувається. Так, наприклад, лексемами з неоднаковою ієрархією лексико-семантичних варіантів є відповідно *конфронтація* в українській і *confrontation* в англійській мовах. Першим, а відповідно і основним є значення слова *конфронтація*₁ в українській мові: "протиборство, протиставлення соціальних систем, класових інтересів, ідейно-політичних принципів і т. ін.; зіткнення" [5: 131]. В англійській мові воно відповідає другому значенню: *confrontation*₂ ("hostility between nations stopping short of actual warfare, though probably involving armed forces" [4: 319] – ворожість між національностями, котра не переступає межу війни, хоча передбачає використання збройних сил), а відповідно українське *конфронтація*₂ "очна ставка зі свідками протилежної сторони" відповідає англійському *confrontation*₁ ("a face-to-face meeting or encounter, especially a challenging or hostile one" – очна ставка чи сутичка, котра носить ворожий характер). Необхідно зазначити, що третє значення англійської одиниці (*confrontation*₃ – "conflict between ideas, beliefs, or opinions, or between the people who hold them" (конфлікт між ідеями, віруваннями чи думками, або між людьми, котрі мають їх)) та четверте значення (*confrontation*₄ – "a comparison or contrast between parts that have been brought together into a whole" (порівняння чи протиставлення між частинами, які було з'єднано в одне ціле)) взагалі не мають відповідників в українській мові. Отже, між цими лексемами в українській та англійській мовах встановлюються зв'язки, які ілюструє рис. 1.

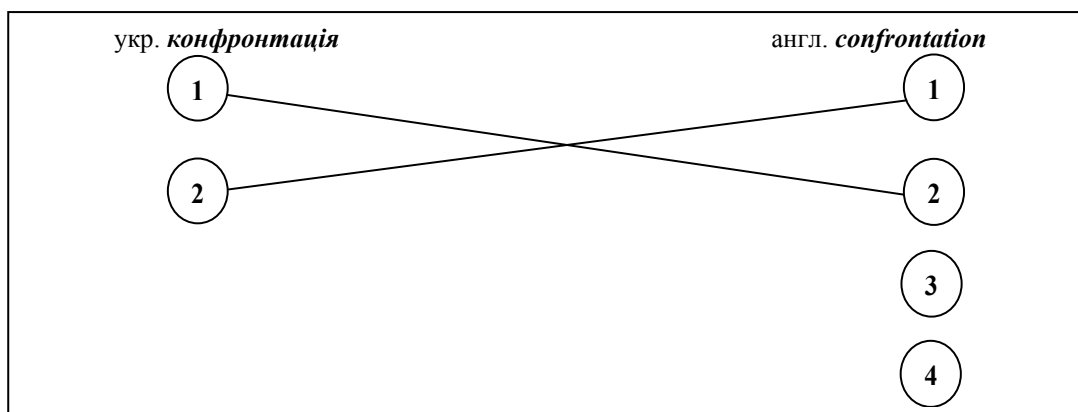

Рис. 1. Порівняльний аналіз багатозначних слів укр. *конфронтація* та англ. *confrontation* за складом та ієрархією лексико-семантичних варіантів.

Є два основні чинники, які обумовлюють відмінності у складі та ієрархії значень порівнюваних лексем. По-перше, це різний ступінь розвинутої полісемії порівнюваних слів у досліджуваних мовах, а по-друге, – наявність самостійних лексико-семантичних варіантів, які належать до структури багатозначного слова лише в одній із мов. Урахування вищезазначених факторів є досить важливим для правильного вибору потрібного лексико-семантичного варіанта в англійській або українській мовах, особливо коли мова йде про однакові чи дуже схожі за звучанням слова. Прикладом може слугувати співвідношення значень укр. *бюрократія* та англ. *bureaucracy*, представлено на рис. 2.

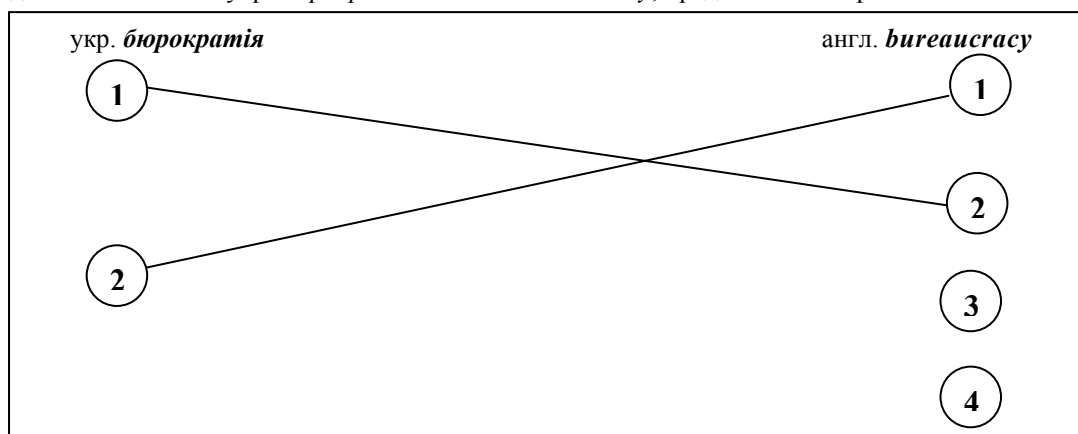

Рис. 2. Порівняльний аналіз багатозначних слів укр. *бюрократія* та англ. *bureaucracy* за складом та ієрархією лексико-семантичних варіантів.

Помітно, що українська семема **бюрократія**₁ "найвищий привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі" [6: 26] відповідає англійській семемі **bureaucrasy**₂ ("the nonelected officials of an organization or department" [4: 199] – невиборні службові представники організації чи відділу); українська семема **бюрократія**₂ "ієрархічно організована система управління державою чи суспільством за допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями" є відповідником англійській семемі **bureaucrasy**₁ ("an administrative system, especially in a government, that divides work into specific categories carried out by special departments of nonelected officials" – адміністративна система, особливо у складі уряду, яка розподіляє роботу між спеціальними категоріями, яка (робота) виконується особливими відділами службовців). Варто зазначити, що англійські семемі **bureaucrasy**₃ ("a state or organization operated by a hierarchy of paid officials" – держава чи організація, котрою керує ієрархія службовців) та **bureaucrasy**₄ ("complex rules and regulations applied rigidly" – список правил та інструкцій, котрих твердо дотримуються) не мають відповідників у структурі лексико-семантичних варіантів української семемі **бюрократія**.

Утворення семантичних розгалужень лексем суспільно-політичного змісту підпорядковується загальним принципам смислових переносів за схожістю зовнішнього вигляду, функціями і т. п., що спостерігається в багатозначних словах не тільки української та англійської, а й решти мов. Дія цих же принципів дозволяє помітити той факт, наскільки є наближеними чи віддаленими ті чи інші вторинні значення у порівнюваних лексемах української та англійської мов. Так, наприклад, якщо українське слово **режим**, крім основного значення "державний лад, спосіб правління", позначає також "система заходів, правил, запроваджуваних для досягнення певної мети" [7: 109], то в англійській мові **regiment** – це ще і 1. *A permanent military unit usually consisting of two or three battalions of ground troops divided into smaller companies or troops under the command of a colonel* (тимчасове військове угруповання, яке зазвичай складається з двох чи трьох основних підрозділів, котрі далі поділяються на менші підрозділи, чи війська під командуванням полковника); 2. *A large number of people or things, especially an orderly group* [4: 1273] (велика кількість людей чи речей, які входять до складу упорядкованого угруповання). Виходячи з вищенаведеного прикладу, ми бачимо, що в різних значеннях багатозначних слів завжди знаходяться об'єднуючі семантичні ознаки, які є спільними і для відсутніх в інших мовах значень зіставлених лексем. Це можна пояснити тим, що одні мови використовували семи для формування одних значень, а інші – для інших.

Таким чином, ми розглянули основні моменти міжмовного зіставлення багатозначних слів на прикладі деяких сегментів суспільно-політичної лексики української та англійської мов, котрі є визначальними, проте вони не вичерпують всі випадки існуючих подібностей та відмінностей. Полісемія – це явище, що дає можливість значно розширити номінативний потенціал мови без збільшення кількості власне лексичних одиниць. Слово, котре вживається у контексті завжди розуміється однозначно, тобто контекст вирішує проблему багатозначності.

Перспективами розвитку цього питання є проведення міжмовних зіставлень даного лексичного угруповання за типами мотивованості (зв'язаності) лексико-семантичних варіантів в структурах лексем, а також за деякими іншими параметрами, що визначають сутність та різновиди самої полісемії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Т. Б. Крючкова. – М. : Наука, 1988. – 151 с.
2. Манакін В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакін – К. : Знання, 2004. – 326 с.
3. Новий словник іншомовних слів. 20 000 слів / [укладання і передмова О. М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2007. – 848 с.
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford : University press, 2008. – 1780 p.
5. Новий тлумачний словник української мови : в трьох томах / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – II вид. – К. : Аконіт, 2008 – Т. 2. – 2008. К-П. – 926 с.
6. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики / Т. В. Семигіна. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005. – 253 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: в трьох томах / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – II вид. – К. : Аконіт, 2008 – Т. 3. – 2008. П-Я. – 926 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kryuchkova T. B. Osobennosti formirovaniya i razvitiya obschestvenno-politicheskoy leksiki i terminologii [The Peculiarities of the Socio-Political Lexis and Terminology Formation and Development] / T. B. Kryuchkova. – M. : Nauka, 1988. – 151 s.
2. Manakin V. N. Sopostavitelnaya leksikologiya [The Contrastive Lexicology] / V. N. Manakin. – K. : Znannya, 2004. – 326 s.
3. Novyi slovnyk inshomovnykh sliv. 20 000 sliv [The New Dictionary of Foreign Languages] / [ukladannya i peredmovna O. M. Slipushko]. – K. : Akonit, 2007. – 848 s.
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford : University press, 2008. – 1780 p.

5. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrayinskoyi movy [New Dictionary of the Ukrainian Language] : v tryoh tomakh [The New Dictionary of the Ukrainian Language] / [uklad. V. Yariomenko, O. Slipushko]. – II vyd. – K. : Akonit, 2008 – Т. 2. – 2008. К-Р. – 926 s.
6. Semygina T. V. Slovnyk iz sotsialnoyi polityky [Dictionary in Social Politics] / T. V. Semygina. – K. : Vyd. Dim "Kievo-Mogylians'ka akademiya", 2005. – 253 s.
7. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrayins'koyi movy [New dictionary of the Ukrainian Language] : v tryoh tomakh / [uklad. V. Yariomenko, O. Slipushko]. – II vyd. – K. : Akonit, 2008. – Т. 3. – 2008. Р-Я. – 926 s.

Матеріал надійшов до редакції 26.01. 2012 р.

Снисаренко Я. С. Сопоставительный анализ многозначных слов на примере общественно-политической лексики украинского и английского языков.

В статье проведен сопоставительный анализ многозначных слов на примере общественно-политической лексики украинского и английского языков, проанализированы состав и иерархия лексико-семантических вариантов в пределах общественно-политической лексики украинского и английского языков, рассмотрена степень развития полисемии сравниваемых слов общественно-политического характера в сопоставляемых языках.

Snisarenko Ya. S. The Comparative Analyses of the Polysemic Words on the Example of the Socio-Political Lexis of the Ukrainian and English Languages.

The article deals with the comparative analysis of the polysemic words on the example of the socio-political lexis of the Ukrainian and English languages. The content and hierarchy of the lexical-semantic variants within the socio-political lexis of the Ukrainian and English languages are analyzed; the level of the polysemy development within the socio-political lexis of the analyzed languages is disclosed in the article.